

УДК 347.721:347.758:347.73:347.96

DOI <https://doi.org/10.32782/npnuola.v37.2025.17>

О. П. Подцерковний

ЧИННІСТЬ ДОГОВОРУ: ПРОБЛЕМАТИКА ПОВЕРНЕННЯ ПОПЕРЕДНЬОЇ ОПЛАТИ У ВІДНОСИНАХ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ (ПОСТАВКИ)

Постановка проблеми. У сучасній договірній практиці досить поширеною є ситуація, коли відбувається повернення попередньої оплати за договором купівлі-продажу або поставки. Це нерідко супроводжується припиненням взаємодії сторін та породжує питання про подальшу чинність договору та існування зобов'язання в цілому. У правозастосуванні спостерігається тенденція отождолення факту повернення передоплати з розірванням або припиненням договору, хоча нормативні та доктринальні підстави для такого висновку залишаються вельми дискусійними. Ця проблема має не лише практичне, але й виняткове концептуальне значення, оскільки стосується категорії чинності договору (*validitas contractus*), яка визначає його здатність зберігати юридичну силу у часі, у співвідношенні із принципами виконання зобов'язань (*pacta servanda*), презумпцією правомірності правочину (*favor negotii*) та принципу збереження договору (*favor contractus*), що регулюють практичне здійснення та стабільність правовідносин.

Метою статті є з'ясування змісту поняття чинності договору (*validitas contractus*) з погляду впливу на його юридичну силу дій учасників договору купівлі-продажу (поставки) щодо повернення попередньої оплати.

Виклад основного матеріалу. Дослідження питань розірвання договору природно підводить до питання про його чинність як про основу його регулятивного впливу. Адже неможливо визначити, коли договір втрачає силу, не розкривши, у чому полягає його чинність і з чого вона виникає.

Питання чинності договору (*validitas contractus*) як показника його існування в правовому середовищі є визначальним для договірних правовідносин. Договір є чинним тоді, коли він укладений відповідно до вимог закону, не визнаний недійсним і не припинився, тобто здатний породжувати права й обов'язки. Саме в період чинності договір виконує свою регулятивну функцію – визначає поведінку сторін і забезпечує правову визначеність їхніх взаємин. Отже, чинність вказує на юридичну «життєздатність» договору як акту індивідуального правового регулювання.

Цивільний кодекс України прямо не передбачає презумпцію чинності договору. Фундаментальною презумпцією приватного права, яка знаходить закріплення у статті 204 ЦК, є презумція правомірності правочину (договору). Як правильно визначено у Постанові ВП ВС від 14.11.2018 у справі № 2-383/2010 (провадження № 14-308цс18) «ця презумпція означає, що вчинений правочин вважається правомірним, тобто таким, що породжує, змінює або припиняє цивільні права й обов'язки, доки ця презумпція не буде спростована, зокрема, на підставі рішення суду, яке набрало законної

сили. У разі неспростування презумпції правомірності договору всі права, набуті сторонами правочину за ним, повинні безперешкодно здійснюватися, а обов'язки, що виникли внаслідок укладення договору, підлягають виконанню».

У поєднанні із загально-правовою максимою «*pacta sunt servanda*», відображеною, зокрема у положеннях статті 629 ЦК України (договір є обов'язковим для виконання сторонами) та статті 613 ЦК про строк дії договору, в тому числі про те, що закінчення строку дії договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, а також з урахуванням засадничих принципів добросовісності, справедливості та розумності, це дозволяє говорити про родову *презумпцію чинності договору*.

Презумпція чинності договору може бути представлена через такі максими:

- зобов'язання є чиним протягом всього строку дії договору, про який домовилися сторони, якщо сторони не згодили або суд не встановив інше;
- закінчення строку договору не звільняє сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору,
- одностороння відмова від договірного зобов'язання однієї із сторін, крім передбаченого законом чи договором права на односторонню відмову від договору, не призводить до втрати ним чинності.

Презумпція чинності договору підкріплена принципом тлумачення *favor contractus* (на користь збереження [дійсності, чинності] договору): сумніви щодо дійсності, чинності та виконаності договору (правочину) повинні тлумачитися судом на користь його дійсності, чинності та виконаності. Цей принцип є відображенням UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts [1], практики застосування Віденська конвенції ООН 1980 року «Про міжнародний договір купівлі-продажу товарів» [2], визнається у судовій практиці [3] та практиці Міжнародного комерційного арбітражного суду при ТПП України [4], доктриною права.

Зокрема, А.В. Смітюх відмічає: «Принцип *favor contractus*: (i) запобігає визнанню договору неукладеним якщо: (1) існує певна невизначеність щодо змісту домовленості, але поведінка сторін свідчить, що на час укладання договору вони прагнули зв'язати себе зобов'язаннями; (2) сторони уклали договір із застосуванням типових проформ, що не співпадають, та почали його виконання; (ii) запобігає визнанню договору недійсним: (1) в разі первісної неможливості виконання договір вважається дійсним, але невиконаним; (2) договір може бути визнано недійсним лише внаслідок суттєвої помилки або нерівноваги; (3) термін, протягом якого сторона може порушувати питання про недійсність договору із зазначених підстав, обмежено критерієм розумності; (4) сторона, яка вважає, що умови договору є суттєво нерівними, може звернутися до суду із тим, щоб зберегти договір та привести його до розумних стандартів чесного ведення справ; (5) недійсність окремих умов договору не тягне автоматичної недійсності всього договору; (iii) запобігає припиненню договору до завершення виконання: (1) можливість припинення договору на вимогу однієї сторони обмежено випадками суттєвих невиконань договору іншою стороною; (2) обидві сторони можуть наполягати на збереженні договору та на здійс-

ненні, хоча б із запізненням, виконання: (а) потерпіла сторона може надати винній стороні додатковий час для виконання; (б) винна сторона може за свій рахунок виправити невиконання, якщо одразу повідомить потерпілу сторону про засіб та час виправлення та здійснить виправлення без зволікань» [5, с. 8].

Як зазначав А. Розетт, мета принципу *favor contractus* «зберігати договір та запобігати його припиненню доки це можливо» [6, р 442.].

У контексті обговорення презумпції чинності договору, слід окремо акцентувати увагу на тому, що у частини четвертої статті 613 ЦК (закінчення строку дії договору не звільняє сторони *від відповідальності за його порушення*), йдеться не про відповідальність у значенні неустойки чи збитків (ретроспективної відповідальності) як додаткових несприятливих наслідків правопорушення, а загалом **про відповідальність як обов'язок боржника (у проспективному значенні)** – «особа відповідає за виконання», «особа є відповідальною «є відповідачем».

Саме значенні відповідальності як обов'язку щодо виконання, а не «додаткових обтяжень» застосовує ЦК України у величезній кількості статей.

Наприклад, ст. 52 ЦК «Цивільно-правова відповідальність фізичної особи» підприємця, ст. 96 ЦК «Відповідальність юридичної особи», або ст. 519. «Відповідальність первісного кредитора у зобов'язанні», ст. 618 ЦК «Відповідальність боржника за дії інших осіб», ст. 619 ЦК «Субсидіарна відповідальність» тощо.

Про переважно проспективне застосування терміну «відповідальність» у ЦК можна дійти висновку також, аналізуючи рішення Верховного суду у справах про відповідальність за порушення грошових зобов'язань. Зокрема, при застосуванні статті 625 ЦК України, в якій йдеться про те що «боржник не звільняється *від відповідальності* за неможливість виконання грошового зобов'язання» (курсив – О.П.) Верховний суд застосовує «проспективне розуміння поняття відповідальності – завжди, коли йдеться про заперечення відповідачів на неможливість погашення грошового боргу, ВС спростовує саме посиланням на положення частин першої статті 625 ЦК: *«За загальним правилом, закріпленим у ч. 1 ст. 625 ЦК України, боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання через відсутність у нього необхідних коштів, оскільки згадане правило обумовлено заміністю грошей як їх юридичною властивістю. Тому у випадках порушення грошового зобов'язання суди не повинні приймати доводи боржника з посиланням на неможливість виконання грошового зобов'язання через відсутність необхідних коштів (ст. 607 ЦК України) або відсутність вини (статті 614, 617 ЦК України чи ст. 218 ГК України)* [7].

Отже, звуження поняття відповідальності лише до «додаткових обтяжень» не відповідає ЦК України. Відтак, в частині четвертій статті 613 ЦК йдеться про відповідальність в широкому значенні та передбачає обов'язок боржника виконати зобов'язання, яке виникло під час дії договору, незалежно від вичерпання строку дії договору. Разом із тим, у випадку, коли умовою виконання зобов'язання однієї із сторін договору (зобов'язаної

сторони) є настання певних обставин, в тому числі пов'язаних із діями іншої сторони, які не виникли під час строку дії договору, то відповідно до положень статті 212 ЦК України відсутні правові підстави говорити про виникнення обов'язку цієї зобов'язаної сторони.

Випадки звільнення сторони від виконання зобов'язання, встановленого договором, можуть бути пов'язані лише із розірванням чи припиненням договору.

У цьому контексті важко не погодитися із думкою, яка неодноразово висловлювалася у судовій практиці, про те, що невиконання обов'язків, встановлених договором, може відбуватися при: (1) розірванні договору за взаємною домовленістю сторін; (2) розірванні договору в судовому порядку; (3) відмові від договору в односторонньому порядку у випадках, передбачених договором та законом; (4) припинення зобов'язання на підставах, що містяться в главі 50 ЦК України; (5) недійсності договору (нікчемності договору або визнання його недійсним на підставі рішення суду) [8].

Саме тому судова інтерпретація чинності договірної зобов'язання має винятково важливе значення для забезпечення стабільності цивільного обігу, а факти припинення зобов'язання (в тому числі кваліфікація факту розірвання договору) потребують встановлення на підставі обмежувального підходу, що виключає чи унеможливорює подальше виконання зобов'язання лише як виняток з урахуванням покладення на зацікавлену у невиконанні зобов'язання сторону тягара доведення очевидності та ясності факту припинення зобов'язання (в тому числі його розірвання).

Питання повернення попередньої оплати та наслідків відповідної дії у договорах купівлі продажу для продовження існування чи припинення відповідного зобов'язання має багатоаспектну природу.

Попередня оплата за своєю правовою природою є авансовим платежем, який здійснюється на підставі договору як складова грошового зобов'язання покупця з придбання товару за договором купівлі продажу та його різновидів (поставки, контрактації тощо), виконання робіт чи надання послуг.

Згідно зі статтею 693 ЦК України попередня оплата – це аванс за договором купівлі-продажу, який покупець сплачує продавцеві частково або повністю до моменту передання йому товару. Така оплата є може бути передбачена першим етапом у виконанні договору з боку покупця, але на відміну від завдатку, вона не є гарантією виконання зобов'язань і підлягає поверненню у разі невиконання договору, незалежно від вини сторін.

В цьому контексті слід погодитися із думкою, висловленою у судовій практиці про те, що аванс (попередня оплата) – це грошова сума, яка не забезпечує виконання договору, а є сумою, що перераховується згідно з договором наперед, у рахунок майбутніх розрахунків, зокрема, за товар який має бути поставлений, за роботи, які мають бути виконані. При цьому аванс підлягає поверненню особі, яка його сплатила, лише у випадку невиконання зобов'язання, за яким передавався аванс, незалежно від того, з чиєї вини це відбулося [9; 10].

Попередня оплата може бути прямо передбачена договором, тоді вона має безпосередню договірну основу. Але здійснення попередньої оплати у випадку, коли у договорі передбачена наступна оплата продукції, не може

вважатися порушенням договору, адже виконання грошового зобов'язання достроково впливає з природи (суті) грошового зобов'язання та ділових звичаїв, позаяк продавець, отримавши попередню оплату продукції не несе додаткових витрат, а отримує більше, ніж він міг би отримати у випадку наступної плати, що відповідає положенням статті 531 ЦК України про право боржника виконати зобов'язання достроково [11, с. 257–265].

Повернення попередньої оплати у контрактних зобов'язаннях може відбуватися з різних підстав, за ініціативою покупця або продавця, замовника чи виконавця.

ЦК України диференціює правові наслідки повернення попередньої оплати за договором для кваліфікації факту розірвання чи відмови від договору.

Повернення попередньої оплати може бути наслідком визнання недійсним правочину (ст. 216 ЦК України).

Разом із тим, повернення попередньої оплати лише в окремих випадках запроваджується чи має наслідком розірвання договору.

Частиною четвертою статті 653 ЦК України, що має назву «Правові наслідки зміни або розірвання договору», встановлено, що сторони не мають права вимагати повернення того, що було виконане ними за зобов'язанням до моменту зміни або розірвання договору, якщо інше не встановлено договором або законом.

Статтею 670 ЦК України, що має назву «Правові наслідки порушення умови договору щодо кількості товару», передбачено, що якщо продавець передав покупцеві меншу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу, покупець має право вимагати передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений, – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми.

У випадку порушення договору продавцем, право покупця вимагати повернення оплати лише в окремих випадках поєднується із вимогою про розірвання договору (відмовою від договору).

Зокрема, стаття 672 ЦК передбачає такий правовий наслідок порушення умови договору щодо асортименту товару: «1. Якщо продавець передав товар в асортименті, що не відповідає умовам договору купівлі-продажу, покупець має право відмовитися від його прийняття та оплати, а якщо він вже оплачений, – *вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми*»...«3. У разі відмови від товару, асортимент якого не відповідає умовам договору купівлі-продажу, або пред'явлення вимоги про заміну цього товару покупець має право відмовитися від оплати цього товару, а якщо він вже оплачений, – *вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми (курсив – О.П.)*.

Водночас в окремих випадках ЦК України прямо передбачає поєднання вимоги про відмову від договору та повернення проведеної оплати за товар.

Зокрема, стаття 678 ЦК у якості правових наслідків передання товару неналежної якості називає такі: «2. У разі істотного порушення вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недолі-

ків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, які виявилися неодноразово чи з'явилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором: 1) *відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми*; 2) вимагати заміни товару.

Аналогічна альтернативність передбачена у статті 684 ЦК для правових наслідків передання некомплектного товару: «Якщо продавець у розумний строк не доукомплектував товар, покупець має право за своїм вибором: 1) вимагати заміни некомплектного товару на комплектний; 2) *відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої грошової суми*».

В окремих випадках повернення попередньої оплати у разі порушення договору продавцем може виступати наслідком відмови покупця від договору. Наприклад, за положеннями ст. 666 ЦК якщо приналежності товару або документи, що стосуються товару, не передані продавцем у встановлений строк, покупець має право відмовитися від договору купівлі-продажу та повернути товар продавцеві. Хоча у цьому разі не йдеться про повернення попередньої оплати ініціація покупцем відмови (розірвання) договору на законних підставах, призводить до виникнення зобов'язання продавця з повернення отриманого за договором.

Отже, порушення однією із сторін договору зобов'язання не кожного разу за ЦК України передбачає вимогу про розірвання договору з боку іншої сторони. Як правило, постраждала від порушення зобов'язання сторона має альтернативне право відмовитися від договору чи вимагати виконання зобов'язання.

Для випадку здійснення попередньої оплати та прострочки в передачі товару законодавець встановив спеціальне правило, закріплене у статті 693 ЦК: «Якщо продавець, який одержав суму попередньої оплати товару, не передав товар у встановлений строк, покупець має право вимагати передання оплаченого товару або *повернення суми попередньої оплати*.»

Ці положення ст. 693 ЦК не передбачають вимогу про розірвання договору покупцем (відмову від договору). У практичній площині це означає, що від покупця не вимагається додержання будь-яких формальних вимог щодо розірвання договору.

Це має особливе значення у комерційних відносинах, адже вимога щодо розірвання договору може мати самостійне матеріальне та процесуальне значення.

Наприклад, відповідно до Віденської конвенції 1980 року про міжнародний договір купівлі-продажу товарів діє спеціальна процедура розірвання договору. Згідно з статті 24 Конвенції повідомлення про розірвання договору має бути зроблено лише шляхом письмового повідомлення. Згідно з ст. 49 Конвенції «покупець може заявити про розірвання договору: а) якщо невиконання продавцем будь-якого з його зобов'язань за договором або за цією Конвенцією є істотним порушенням договору; або б) у разі непоставки, якщо продавець не поставляє товар протягом додаткового строку, встановленого покупцем відповідно до пункту 1 статті 47, або заявляє, що він не здійснить поставки протягом установленого таким чином строку».

Має бути також враховано, що договір купівлі-продажу товарів передбачає не лише зустрічні зобов'язання сторін щодо передачі товарів та сплати коштів, але й може передбачати спеціальні умови зберігання товарів, страхування транспортно-експедиторського обслуговування, забезпечення виконання зобов'язань, нарешті порядку взаємин сторін при відмові однієї із сторін від договору чи продовження його дії, що не вичерпуються поверненням передоплати. Тому повернення попередньої оплати з боку продавця чи навіть наявність відповідної вимоги з боку покупця, не є достатньою обставиною для висновку про припинення договірного зобов'язання.

Повернення передоплати порушником зобов'язання з власної ініціативи у цьому контексті тим паче не має вирішального значення для висновку про юридичну долю зобов'язання.

При вирішенні питання чинності договору у юридичній практиці виникло на запитання про те, як слід кваліфікувати повернення попередньої оплати за договором поставки (купівлі-продажу) у разі коли інша сторона не висловила заперечення щодо такого та чи впливає на таку кваліфікацію наявність або відсутність підстав для цього. Зокрема, відповідне запитання було поставлене Великою Палатою Верховного суду перед членами Науково-консультативної ради у липні 2025 році у справі № 911/969/24 (провадження 12-38гс25).

Відповідаючи на це запитання, варто враховувати, що повернення продавцем попередньої оплати за договором поставки (купівлі-продажу), яке не є реакцією на вимогу покупця при порушенні зобов'язання з боку продавця, слід кваліфікувати дією, яка має ознаки односторонньої відмови продавця від виконання зобов'язання за договором поставки (купівлі-продажу), що заборонено положеннями статті 525 ЦК України.

Разом із тим, висновок про односторонню відмову від договору лише на підставі повернення попередньої оплати продавцем не може бути зроблений без урахування інших аспектів прввідносин, позаяк може ґрунтуватися на а) бажанні продавця запобігти більшим збиткам покупця у разі прострочення поставки товару, б) помилці продавця, г) втраті чинності договору із інших підстав, г) бажанні продавця створити кращі умови для співпраці із покупцем, надавши йому додаткові економічні стимули (поворотну допомогу), нарешті, д) бути результатом додаткових домовленостей сторін тощо.

Саме розмаїття таких можливих обставин, так само як прийняття поставки товарів покупцем в умовах відсутності попередньої оплати, передбаченої договором, що часто густо відбувається в господарській практиці, не повинно призводити до автоматичного припинення договору купівлі-продажу у разі повернення передоплати продавцем.

Попередня оплата товару може виступати відкладальною умовою для виникнення зобов'язання продавця з поставки товару на підставі ст. 212 ЦК України. Проте якщо покупець порушує зобов'язання з попередньої оплати – не здійснює попередню оплату, або приймає товар, поставлений продавцем без отримання попередньої оплати – це не звільняє його від виконання грошового зобов'язання з оплати поставленого товару. У цьому випадку правове значення має факт настання відкладальної умови за

ст. 212 ЦК (якщо настанню обставини недобросовісно перешкоджала сторона, якій це не вигідно, обставина вважається такою, що настала), та має застосовуватися загальне правила ст. 655 та статті 692 ЦК України про обов'язок покупця оплатити прийняте за договором купівлі-продажу майно (товар).

Факт повернення продавцем передоплати, отриманої від покупця під час дії договору поставки (купівлі-продажу), не звільняє продавця від виконання прийнятого на себе за договором зобов'язання, адже така дія не передбачена законом як підстава розірвання договору (якщо інше не передбачене договором).

Ситуація коли покупець «не висловив заперечень» проти повернення попередньої оплати, не є обставиною, яка могла б зробити односторонню відмову від зобов'язання з боку продавця правомірною, не означає відмову покупця від договору та не звільняє продавця від виконання прийнятого на себе за договором зобов'язання.

Це висновок випливає із того, що, по-перше, наявність заперечень покупця, висловлених у певній строк, не передбачена договором чи законом підставою припинення зобов'язання продавця. У випадку, якщо покупець виконав в межах строку дії договору зобов'язання з попередньої оплати, його обов'язки за договором у подальшому зводяться до створення належних умов для виконання продавцем його зобов'язання з передачі (поставки) товару. Факт повернення попередньої оплати продавцем не скасовує факт належного виконання покупцем грошового зобов'язання і не створює для покупця додаткових обов'язків відповідно до закону, якщо інше прямо не передбачене договором.

По-друге, тлумачення обов'язку покупця на «висловлення заперечення» не може відбуватися в абсурдний спосіб – для чого мало б бути зроблене «заперечення» у цьому випадку, якщо відмова продавця від попередньої оплати не порушує права покупця. Продавець може взагалі відмовитися від отримання оплати продукції і це не порушуватиме права покупця і не означатиме втрату покупцем права вимагати виконання договору в частині передачі йому товару. Право вимагати передачі товару відповідно до договору, пред'явивши відповідні вимоги, є належним способом захисту права покупця товару, який, виходячи із принципами розумності та доросовісності, не може спростовуватися односторонніми діями продавця, не пов'язаними з поставкою (передачею) товару відповідно до договору.

Висновок, що зустрічається у судовій практиці, про те, що факт здійснення зарахування покупцем авансового платежу без будь-яких зауважень і заперечень, а також реєстрації в Єдиному державному реєстрі податкових накладних розрахунку коригування до податкової накладної у зв'язку з поверненням авансового платежу, що ніби підтверджує визнання покупцем факту повернення попередньої оплати, має істотні логічні вади, адже не означає, що покупець відмовився від договору. Це впливає з наступних висновків:

а) зарахування безготівкових платежів здійснюється банком, в процесі цієї операції «заперечення та зауваження» клієнта не передбачаються;

б) коригування до податкової накладної у зв'язку з поверненням авансового платежу є вимогою податкового законодавства, від якого не може ухилитися покупець,

в) повернення авансового платежу продавцем не означає, що покупець звільняється від відповідальності з оплати продукції, якщо вона буде поставлена у майбутньому,

г) визнання покупцем факту повернення попередньої оплати не знаходиться у причинно-наслідковому зв'язку із волевиявленням покупця на розірвання договору, адже таке волевиявлення не виключає намір оплатити товар після реалізації примусу продавця до виконання поставки у натурі.

Відмова продавця від попередньої оплати є односторонньою дією з його боку, яке знаходиться в межах вільного волевиявлення цієї особи, але не може створювати обов'язки для покупця – сторони, яка не припустилася будь-яких порушень договору та добросовісно виконала свої зобов'язання за договором.

У цьому випадку було б не правильно вважати, що обов'язок продавця поставити позивачу товар навіть після повернення попередньої оплати, покладає на продавця подвійну відповідальність, ніби зумовлюючи необхідність передати товар за відсутності на його рахунку оплати за такий товар.

По-перше, відсутність на рахунку продавця оплати за товар виникає в цьому разі з його власного волевиявлення. Продавець може розпоряджатися власними коштами як завгодно, перерахувати третій стороні, знищити чи повернути покупцеві (навмисно чи помилково). Це не може автоматично заперечувати права покупця, який виконав свої зобов'язання за Договором, вимагати поставки оплаченого товару.

По-друге, дії покупця щодо прийняття повернутої попередньої оплати самі по собі не вказують на відсутність його зацікавленості у подальшому виконанні договору, адже наявність такої зацікавленості покупця підтверджується його вимогою про виконання зобов'язання у натурі з урахуванням того, що зарахування коштів як повернення передоплати здійснюється без прямої участі їх отримувача.

При цьому було б абсурдно вимагати від покупця повторювати попередню оплату, яку повертає продавець, як умови заявлення вимоги покупця про виконання продавцем зобов'язання в натурі, адже такий «грошовий пінг-понг» суперечить принципу розумності та здоровому глузду в умовах, коли покупець позбавлений впевненості у спроможності продавця здійснювати поставку товару. Вимога «повторювати і повторювати передоплату», якщо продавець знову б її повертав, призвала б до колапсу у відносинах сторін, унеможливаючи звернення покупця до суду за захистом порушеного права. Дійти до такого тлумачення – означало б не лише заперечити принцип *pacta sunt servanda* та презумпцію чинності договору, про які писалося вище, але й дозволити правопорушнику отримати вигоду від власної неправомірної поведінки, проти чого неодноразово висловлювався Верховний суд [12; 13].

Повернення попередню оплату покупцеві продавцем, який прострочив виконання зобов'язання з поставки (передачі) товару за договором

купівлі-продажу, не створює для покупця додаткових обов'язків ніж ті, що передбачені законом чи договором.

У зв'язку із тим, що повернення попередньої оплати продавцем не є автоматичною підставою для припинення договірної зобов'язання, в тому числі не означає розірвання договору, доказування факту висловлення чи невисловлення покупцем заперечення проти повернення попередньої оплати не має правового значення для чинності договору чи спростування прав покупця. Правове значення у цьому випадку має волевиявлення покупця на захист порушеного права, що проявляється у вимозі до продавця виконати договірне зобов'язання та/чи стягнути штрафні санкції чи збитки, що виникли у зв'язку із простроченням поставки.

Відповідаючи на можливе запитання про те, з якими діями слід пов'язувати незгоду Покупця із поверненням попередньої оплати, як видається, слід враховувати ту обставину, що прострочка поставки товару є порушенням договору купівлі-продажу з боку продавця. Але повернення попередньої оплати продавцем у більшості випадків підтверджує не лише це правопорушення, але й односторонню відмову продавця від договору. Незгода покупця з такими правопорушеннями є очевидною реакцією будь-якої розумної людини і не потребує доведення. Будь-яка дія – письмова чи усна незгода покупця чи вимога щодо поставки товару та/чи сплати неустойки за період такого прострочення поставки – є додатковим доказом незгоди покупця з правопорушенням продавця.

Покупець не зобов'язаний письмово висловлювати незгоду із поверненням попередньої оплати продавцем, позаяк наявність чи відсутність такого письмового висловлювання не передбачено законом (крім випадків передбачених договором) та не може заперечувати його право вимагати виконання зобов'язання продавцем.

Якщо для правовідносин сторін відповідно до договору принципове значення має наявність письмової незгоди покупця на повернення попередньої оплати продавцем у письмовій формі, то очевидно, що вимога покупця до продавця про виконання зобов'язання в натурі, в тому числі шляхом звернення з позовом до суду про примус до такого виконання, є дією, яка підтверджує таку незгоду.

Висновки. Чинність договору є центральною передумовою його регулятивного впливу в економічному обігу. Вона відображає юридичну «життєздатність» договору як акту індивідуального правового регулювання, здатного породжувати, змінювати та припиняти права й обов'язки сторін. Презумпція чинності договору, що впливає із поєднання презумпції правомірності правочину, принципу *pacta sunt servanda* і принципу *favor contractus*, забезпечує стабільність договірних відносин, правову визначеність і передбачуваність цивільного обороту.

У контексті виконання та припинення зобов'язань, чинність договору не втрачається автоматично із завершенням формального строку його дії чи у разі часткового невиконання – навпаки, сторони залишаються відповідальними у широкому, перспективному сенсі цього поняття, аж до належного виконання прийнятих обов'язків. Повернення попередньої оплати, навіть за відсутності заперечень іншої сторони, не може самотій-

но вважатися підставою розірвання договору, якщо така дія не передбачена законом або договором.

Таким чином, кваліфікація правових наслідків дій сторін у договірних відносинах має ґрунтуватися на презумпції чинності договору та обмежувальному підході до встановлення фактів припинення договірних зобов'язань. Лише очевидність і доведеність волевиявлення сторін на припинення договору чи наявність законної підстави можуть свідчити про втрату його чинності, що гарантує баланс інтересів сторін і стабільність економічних правовідносин.

Література

1. Kornet, Nicole and Kornet, Nicole, *Evolving General Principles of International Commercial Contracts: The Unidroit Principles and Favor Contractus* (February 7, 2011). Maastricht Faculty of Law Working Paper Series, Maastricht European Private Law Institute Working Paper No. 2011/07, URL: <https://ssrn.com/abstract=1756751> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1756751>.
2. Keller, Andreas F. *Favor contractus and the CISG: The Unlikely Story of Article 28: The UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods: The First 25 Years in the American Courts*. St. Paul, MN: Thomson Reuters/West, 2008, P. 247-261.
3. Постанова Верховного Суду від 10 березня 2021 року у справі № 607/11746/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95532879>.
4. Справи Міжнародного комерційного арбітражного суду при ТПП України: ДЕЛО № 121 (Решение от 3 июня 2016 года) <https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Case-No.-121.pdf>.
5. Смітюх А.В. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА та *lex mercatoria* в контексті міжнародного приватного права. Автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеса: ОНЮА, 2004. 18 с.
6. Rosett A. UNIDROIT Principles and Harmonization of International Commercial Law: Focus on Chapter Seven. *Uniform Law Review*. 1997. Vol. 2. P. 441-450.
7. Постанова Верховного суду від 11 липня 2023 року у справі № 910/18432/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112173165>.
8. Постанова Верховного суду від 31 січня 2025 року у справі № 916/2705/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124830039>.
9. Постанова Верховного суду від 21 лютого 2018 року у справі № 910/12382/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72428135>.
10. Постанова Верховного суду від 26 травня 2022 року у справі № 902/186/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104788276>.
11. Подцерковний О. П. *Грошові зобов'язання господарського характеру: проблеми теорії і практики* : монографія. Київ : Юстініан, 2006. 424 с.
12. Постанова Верховного суду від 15 травня 2019 р. у справі №917/803/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81844300>.
13. URL: Постанова Верховного суду від 16 травня 2018 р. у справі №907/576/17. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74570755>.

Анотація

Подцерковний О. П. Чинність договору: проблематика повернення попередньої оплати у відносинах купівлі-продажу (поставки). – Стаття.

У статті досліджується поняття чинності договору як фундаментальної передумови його регулятивного впливу в системі цивільно-правових відносин. Підкреслюється, що чинність договору є не лише формальним підтвердженням його відповідності вимогам закону, а й вираженням його здатності реально впливати на поведінку учасників цивільного обороту шляхом створення, зміни чи припинення їхніх прав і обов'язків. Зазначається, що презумпція чинності договору (*validitas contractus*) забезпечується поєднанням трьох базових засад цивільного права – презумпції правомірності правочину (*favor negotii*), принципу обов'язковості договору (*pacta sunt servanda*) та принципу збереження договору (*favor contractus*). Презумпція чинності договору відображає юридичну силу договору у часі – його здатність регулювати відносини сторін договору від моменту укладення до належного припинення чи визнання недійсним.

Особливу увагу приділено ситуації повернення попередньої оплати за договорами купівлі-продажу та поставки. Доведено, що сама по собі така дія не може автоматично розцінюватися як розірвання договору або припинення зобов'язань, адже для цього необхідне чітке волевиявлення сторін або наявність законної підстави. У правозастосуванні часто спостерігається тенденція отожднення повернення передоплати з розірванням договору, проте такий підхід суперечить принципам *favor negotii* та *favor contractus*, що орієнтовані на збереження угоди та її регулятивного потенціалу. Підкреслюється, що договір зберігає чинність доти, доки сторони не реалізують або не припиняють свої права та обов'язки відповідно до домовленості чи закону.

Узагальнюючи, робиться висновок, що чинність договору є фундаментальною передумовою стабільності цивільного обороту та балансу інтересів його учасників. Правова оцінка повернення передоплати повинна враховувати презумпцію чинності договору та обережний підхід до встановлення фактів припинення зобов'язань. Такий підхід сприяє правовій визначеності, мінімізує ризики необґрунтованого спростування чинності договору та забезпечує ефективність правового регулювання купівлі-продажу і поставки.

Ключові слова: презумпція чинності договору, *validitas contractus*, презумпція правомірності правочину, господарські договори, правова визначеність, стабільність економічного обороту, виконання зобов'язань, припинення договору, попередня оплата, розірвання договору.

Summary

***Podtserkovnyi O. P. Validity of the contract: issues of advance payment refunds in sale (supply) relations.* – Article.**

The article examines the concept of contract validity as a fundamental prerequisite for its regulatory effect within the system of civil-law relations. It emphasizes that contract validity is not merely a formal confirmation of compliance with legal requirements but also reflects its ability to influence the behavior of participants in civil turnover by creating, modifying, or terminating their rights and obligations. It is noted that the presumption of contract validity (*validitas contractus*) is supported by the combination of three fundamental civil law principles: the presumption of transaction lawfulness (*favor negotii*), the principle of contract binding force (*pacta sunt servanda*), and the principle of contract preservation (*favor contractus*). The presumption of contract validity reflects the legal force of the contract over time—its ability to regulate the parties' relations from the moment of conclusion until proper termination or invalidation.

Particular attention is paid to the situation of advance payment refunds under sale and supply contracts. It is demonstrated that such action alone cannot automatically be regarded as contract termination or cessation of obligations, as this requires clear manifestation of intent by the parties or the existence of a lawful basis. In practice, there is often a tendency to equate the return of an advance payment with contract termination; however, this approach contradicts the principles of *favor negotii* and *favor contractus*, which are oriented towards preserving the agreement and its regulatory potential. The author emphasizes that the contract remains valid as long as the parties have not performed or terminated their rights and obligations in accordance with the agreement or the law.

In conclusion, it is argued that contract validity is a fundamental prerequisite for the stability of civil turnover and the balance of interests of its participants. Legal assessment of advance payment refunds should take into account the presumption of contract validity and a cautious approach to establishing facts of obligation termination. This approach promotes legal certainty, minimizes the risk of unjustified invalidation of contract validity, and ensures the effective legal regulation of sale and supply transactions.

Key words: presumption of contract validity, *validitas contractus*, presumption of transaction lawfulness, commercial contracts, legal certainty, stability of economic turnover, performance of obligations, contract termination, advance payment, contract rescission.

Дата першого надходження рукопису до видання: 14.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації: 12.12.2025